

ARHITEKTURA

TRI KNJIGE O ARHITEKTURI

Lansko leto so v Sloveniji izšle kar tri knjige o arhitekturi in vsaka je na svoj način pomembna. Tembolj, ker je pri nas tako redko, da kaka knjiga zaide na to spodrsljivo področje. Te tri so pač tem laže pogumne, ker se po slovenski navadi nekako izogibljejo srede današnjega dogajanja. Drže se varnih obrežij časovne in krajevne oddaljenosti. Čeprav končno ne smemo preveč zameriti, saj vemo, da je v Ljubljani sploh težko pisati o arhitekturi. Mnogi mislijo, da ta vprašanja spadajo med manj zanimiva, pa tudi uredniki ne marajo takih člankov. V ljubljanske dnevnike je že kar težko spraviti kako vrsto o arhitekturi ali urbanizmu, ki bi bila kaj več kot nestrokovno informativna.

Stele piše o zadnjih Plečnikovih delih in o večnem v arhitekturi, Šumi je zbral podatke o rasti Ljubljane od prelomu stoletja. Grabrijan pa nam je s svojim posmrtnim delom pripravil navdušen kažiplot k virom navdiha, stari makedonski stanovanjski hiši.

Stele želi opredeliti Plečnikov nazor o arhitekturi, prikazan z deli, ki so nastala po njegovi zadnji knjigi, še bolj določeno, kot je to že večkrat poizkusil. Nazor, kakršen se kaže ob mojstrovih stvarih iz zadnjih let kot dokončna izpoved. Pri tem si pomaga s poznanjem njegovega snovanja iz osebnega stika, z meditiranjem ob slavni arhitekturnih spomenikih in sega tudi po starih in novih teoretikih arhitekture.

Misleč arhitekt na Slovenskem se bo vedno vračal na Plečnika v tem ali onem smislu. Njegovo bogato delovno življenje je v neštetih okolištinah, ki nastajajo pri takem delu, dobrodošla spodbuda ali včasih tolažba. Zadnje razdobje se marsikomu zdi arhaično in kuriozno ob vprašanju minimalnega sodobnega stanovanja ali montažne gradnje i. pd., pa vendar znova odkriva pojem arhitekture kot visokega poklica, njen kulturni smisel in njen etični značaj. Nekaj nedosežnega in vedno pred očmi lebdečega pa bo njegova osebnost v našem spominu za vselej obdržala, neutrudno iskanje popolnosti. Plečnik kot filozof v arhitekturi zлага idealne, brezčasne oblike v prav tako idealne in brezčasne tvorbe, ki so se nekaj še dobro vezale z življenjem, pa se vedno manj. Dvršene so, enotne in poetične, kar jim daje podobno vrednost, kot jo ima na primer dognana raziskovalna metoda na življenjsko brezpomembnem pojavu za končne cilje znanosti. Življenje zahteva od današnjega arhitekta sedanjih, koristnih in funkcionalno dvršenih oblik in njihove povezave v dvršeno in družbeno potrebno zgradbo, jih pa le redko dobi v poplavi praktičističnega zidanja. Brez velikih naporov, doseči dvršenost in dognanost, ne bomo dočakali arhitekture, ki bi bila vredna svojih velikih tradicij. Če hočemo zgraditi bolnišnico rabimo samo denar, če pa hočemo dobro bolnišnico, to je dobro arhitekturo, je treba več. Na to nas navaja Plečnik resda s svojim idealističnim snovanjem, ampak drugače bi se v kratkem razvoju naše arhitekture morda sploh ne moglo. Tudi tu se težke stvari dajo doseči le v obrokih. Na videz ne-

* 1. France Stele: Eseg o arhitekturi. Jože Plečnik: Delo. SAZU. Ljubljana 1955. — 2. Nace Šumi: Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani. Ljubljana, Mestni muzej. Ljubljana. — 3. Dušan Grabrijan: Makedonska kuća. DZS Ljubljana. 1955.

uporabno postaja s takega gledišča zelo potrebno. Če vidijo bratje Hrvati in Srbi v starem mojstru le nadaljevalca našega alpskega baroka, bo to pač zato, ker v arhitekturi sami nimajo tradicije, kot jo imajo v kiparstvu, in ne morejo dovolj ceniti notranje rasti in vrednotiti posameznih dosežkov.

Ta docela nepraktična knjiga je po vsem tem le dobra in koristna. Odpira obenem okno, čeprav samo ozko, v svet arhitekturne teorije, brez katere ni nikdar bilo vrhunske arhitekture. Arhitektura ničesar ne posnema, le iz grobe materije tke lupino prostora, v katerem človek lahko živi. Kako to lupino dobro napraviti, bo vedno ostalo eno glavnih področij premišljanja o življenju in prav tako o arhitekturi. Zato je od starih, preko renesanse, 19. stoletja, do danes teorija vedno bila nepogrešljivo arhitektovo orodje, bolj kot pri vseh ostalih človekovih dejavnostih. Arhitektura je lahko samo nekaj celega in v njenem področju se ni bilo nikdar lahko znajti. Ob Steletovih prevodih Vitruva, Ruskina in Curtiusa se človek z veseljem zave, kako se je naš jezik razvil od Stegenška in njegovih Slogov. Kako lahko bi imeli najvažnejše teoretike v domačem jeziku in kaj bi ti pomenili za nadaljnji razvoj naše arhitekture. Danes se čudimo neštetim novim gradbenim tehnikam, gradivom in novim nalogam, pozabljam pa, da moramo vse to tudi obvladati in da pri vsem tem arhitektura ostaja arhitektura, kot je vedno bila. Vitruvov opis arhitekta bi lahko še vedno in v celoti porabili za opis dobrega sodobnega arhitekta.

Ob tej priliki naj opozorimo na važnost izdaje teoretikov arhitekture za splošno strokovno vzgojo. Če bi imeli vsaj daljši izvleček antičnih teorij od Platona do Vitruva in Avgušтина, renesančnih, zlasti Albertija, francoskih, Viollet-le-Duca, Nemce: Schopenhauerja, Hegla in Woelflina, in pa od Angležev Ruskina in Beltcherja, bi se gotovo popravil splošni odnos do vrednotenja arhitekture, ki je vse prej kot idealen. Če vidimo, kako na primer Moderna galerija zbira vsak še tako neznaten likovni poskus z vso znanstveno vneto, se čudim, da niti ne slutiti, da obstaja ogromen Plečnikov grafični opus, ki je daleč bolj pomemben v umetniškem in dokumentarnem oziru. Steletu moramo zato biti hvaležni, da se je usmilil dela Plečnikovega dela vsaj na ta način, in da nam je dal spis, ki je, upamo, samo del česa obsežnejšega.

Šumijeva knjiga je razen Mušičevega članka v »Arhitektu« edini publicistični prispevek k polstoletnici naše Moderne v arhitekturi. Koliko misli se človeku rodi ob listanju tega dela. Kakšno vlogo je imela naša arhitektura ob slovenski umetnostni pomladi, čemu je služila in kaj je pomagala oblikovati? Ali je bila to samo naša lokalna secesija ali še kaj drugega? Gotovo je, da pomeni sijajni začetek nečesa, kar se pozneje ni razvilo. Če bi mogli trajno pritegniti svoje arhitekta, ki so delali izven domovine, če bi mogli ustanoviti šolo za arhitekturo in če bi arhitekt ostal tako povezan z javnim življenjem, kot je bil prvih nekaj let tega stoletja, bi se gotovo začelo že takrat tisto, kar je nastalo šele po prvi svetovni vojni, nastanek močne domače arhitekturne tradicije. Pozabili smo že, kako je bila ta stroka takrat povezana z našimi nacionalnimi naporimi, na višjem nivoju je bil njen vpliv v nekem smislu celo zelo blizu vplivu literature. Napredno politično gibanje je samo po sebi našlo zaveznika v napredni arhitekturi in ni slučaj, da je v tem živahnem gradbenem razdobju pomenilo moderno toliko kot slovensko, konzervativno pa toliko kot birokratsko in nemško. Avtor deli vso takratno, popotresno arhitekturo v tri skupine, od katerih je, mislimo, prva birokratska in nemška, druga moderna, slovenska,

tretja pa le še špekulacijsko moderna in nacionalno sentimentalna. Prva je izgrajevala Ljubljano kot provincialno avstrijsko upravno mesto, kamor na primer Olbrichov načrt za deželno hišo ni spadal. Druga, ki nas mora najbolj zanimati, pomeni omenjeno zavezništvo, ki je dobro razvidno ne samo iz spomenikov, ampak prav tako iz dokumentov. Župan je hotel biti moderen in mestni oče je na javni seji zahteval, da se je pri novih stavbah vendarle ozirati na tok časa in na moderno stanje in da naj se oblika neke fasade v dekorativnem oziru kolikor mogoče prilagodi moderni struji. Ko so Slovenci prevzeli občino so hoteli najboljše, zato so iskali poznane strokovnjake v urbanizmu kot na primer slavnega Sitteja, hoteli so pa tudi najnovejše, tako kot je bila nova njihova oblast. Borba za Ljubljano ima celo v njeni razširitvi svoj odraz. Vse nemško se je gradilo nekako zahodno od današnje Vegove ulice, vse slovensko pa severno od Tromostovja. Jedru tega dela so dali tudi ime Slovenski trg, ki je potem tolikokrat menjal ime, starega pa ni dobil nazaj, ker smo pozabili, zakaj je bilo prav tako. Tretje razdobje je mnogo širše, zdaleč ne več tako čisto. Vmes je prišla že svetovna gospodarska kriza, ki je imela na avstrijsko arhitekturo poguben vpliv. Denar za grajenja je imela le še država in večje organizacije ter špekulanti. Tako je šla v širino moderna arhitektura v takratni Sloveniji kot gradnja denarnih zavodov, hotelov, šol, mostov, privatnih hiš i. dr. Pa tudi iz tega razdobja imamo v Ljubljani marsikaj važnega, največji hotel, še danes edino večjo dvorano, moderne mestne fasade itd. Toda le v drugem razdobju so delali in vplivali močni arhitekti, direktno Fabiani in Jager, moralno pa tudi Plečnik, kar se zlasti jasno vidi iz ankete o Prešernovem spomeniku. Tudi tehnične strokovnjake so izbrali najboljše. Zmajski most je eden prvih železobetonskih mostov v Srednji Evropi in oblikoval ga je sam Wagner.

Knjiga se je le do neke mere oddolžila spominu tega zanimivega časa, ki je Ljubljani dal nove ulice, velikomestne stavbe, svetle prostore in v vsem življenju in obnašanju nov stil, novo zavest. Ocenitve vrednosti posameznih del, njihovo mesto v splošnem razvoju pa niso bile niti poskušene in s kratkim opisom tudi ne morejo biti. Gledati na to naše razdobje kot na nekaj enotnega je prepovršno, to je bolj sklop dogajanj, ki bi ga kazalo temeljiteje proučiti. Naša takratna tesna povezava z enim prvih umetnostnih centrov sveta nam je dala možnost, da smo nekaj pričeli, zaradi pomanjkanja lastne šole so pa dobri začetki spet razvodeneli v provincialno zidanje. Nekaj časa smo imeli moderno arhitekturo iz prve roke, hitro pa se je to končalo na mizah v kratkem nastale birokracije. Samo njena brezbriznost je vzrok, da Ljubljana ni dobila velikega trga pred pošto, kot ga je predlagal Sitte, da vladna palača stoji tako blizu ceste in da so propadle neštete dobre in izpeljive zamisli, ki bi lahko Ljubljano napravile še mnogo lepšo. Ali imamo danes toliko volje, da bi izvedli kaj podobnega kot je bil takrat Slovenski trg? Človek se včasih boji, da ne in da Ljubljana ne bo nikdar prišla do dobrih razvojnih smernic. Škoda, da Šumijeva knjiga pušča ob strani vso to problematiko in se omejuje samo na neprizadeto popisovanje. Knjiga bi imela daleč večjo vrednost, čeprav zbrano gradivo, deloma doslej neznano, deloma znano in prevzeto, predstavlja dober prvi korak k boljšemu. Tako se pravilno tudi avtor sam ocenjuje.

Grabrijan, prezgodaj umrli zgodovinar arhitekture, v svoji knjigi opisuje in odkriva Makedonijo kot provinco stare in visoke kulture hišnega življenja. Z naravnost fanatično vero, da je našel izvore vsega pozitivnega v moderni

stanovanjski problematiki, skuša dati jasne poglede in sisteme nastanka, razvoja in tipologije makedonske hiše. Pri tem uporablja po večini Le Corbusierov besednjak o človeku in prostoru, ki je tu res neverjetno diferenciran in kaže na tisočletni razvoj, o arhitekturi in človeškem merilu, pojmu, ki so ga do zadnjih fines izbrusili stari Grki. Piše o uporabi gradiv, o organsko urejenem naselju, tudi idealu modernega urbanizma, in končno o prehodu makedonske hiše v sodobno.

Cela knjiga je pisana bolj z inspiracijo kot metodično. Predvsem prepričuje slikovni material in načrti, neposrednost opazovanja, ki kaže na nekdanjega praktičnega arhitekta, trdnost opažanja, ki izvira iz neposrednega terenskega dela. Vse konkretne ugotovitve so direktne, sveže in bogate, celotna slika pa zanimiv, sugestiven mozaik. Že napor, ki je bil za to potreben, je edinstven. Brez prepričanja in žrtev take knjige ni mogoče narediti. V nekaterih stvareh je nejasen in očitno slabo poučen. Kaj je turško, kaj je grško, kakšna so kulturnozgodovinska dejstva in mnogo drugega, mu je neznano. Razvoj modernega stanovanja je veliko bolj zapleten, kot ga kaže hipoteza Makedonija — Le Corbusier. Vpliv naše Makedonije je prav pretiran, saj je dovolj znano, da je arhitektura, tako lirično ustvarjena, kot jo vidimo v Makedoniji, razširjena ne samo po vsem nekdanjem grškem svetu, ampak da sega v raznih oblikah tja do Tibeta in Japonske in kdo ve kam še drugam. Podobno kot zadnji čas ugotavljamo, da so prvine ljudske glasbe razširjene dobesedno povsod, razen tam, kjer so jih izrinili umetni sistemi, tako je verjetno tudi v ljudski arhitekturi in tako tudi danes svet gleda to vprašanje. Arhitektura se oplaja na vseh pojavih anonimnega gradbenišva z vsemi bogatimi regionalno klimatskimi in kulturnimi razlikami in prav tako, kot je nesmiselno trditi, da je Le Corbusier edini tvorec modernega oblikovanja, je tudi brez podlage patriotična želja po edinem nahajališču arhitekturnega lirizma samo pri nas.

Zato pa ni knjiga nič manj dobrodošla, poučna in vzpodbudna. Mogoče bi bilo bolje, da bi bila le zbirka materiala s čim več podatki in podprtimi trditvami. Če v Bosni vidimo grupo arhitektov, ki vnašajo v sodobno stanovanjsko gradnjo tradicionalne elemente, se včasih, kljub mnogim estetskim uspehom, moramo vprašati: ali ne gredo malo mimo glavnega toka moderne socialne stanovanjske gradnje? In ali ni to posledica malo nekritičnega gledanja na ostalino, ki je nastala v čisto drugih pogojih kot so naši današnji? To je v glavnem le posledica takega nekritičnega gledanja na arhitekturno ostalino. Kot se je kompromitiral gorenjski slog pri nas, tako se kaj takega lahko zgodi tudi Bosancem.

Tri knjige, ki se jih po pravici veselimo kot redkih gostov na naših policah in si želimo, da bi še mnoge prišle za njimi, so tudi grafično skrbno in lepo obdelane, Steletova v izdaji AZU celo vrhunsko in v ničemer ne zaostaja za predvojnimi takimi knjigami, ki so bile tiskane v boljših tiskarskih okolnostih.

E. R.